

ДИВОСЛОВО

Українська мова
й література
в навчальних закладах

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УКРАЇНИ
ВИДАЄТЬСЯ З БЕРЕЗНЯ 1951 РОКУ

Головні редактори з часу заснування журналу:
ТЕТЯНА БУГАЙКО (1951-1955),
ПРОКІП МИСНИК (1955-1970),
ОЛЕКСАНДР АВРАМЧУК (1973-1997)

7

(497)

липень

1998

Головний редактор
СЕРГІЙ ГРЕЧАНЮК

Редакційна колегія:
ОЛЕКСАНДР БІЛЯЄВ,
НІЛА ВОЛОШИНА,
ОЛЕКСАНДРА ГЛАЗОВА,
ВІТАЛІЙ ДОНЧИК,
МИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ,
ОЛЕСЯ КОВАЛЬЧУК,
ВАСИЛЬ МАЙОРОВ,
заступник головного редактора,
ЛЮБОВ МАЦЬКО,
АНТОНІНА МОВЧУН,
ДМИТРО ОНКОВИЧ,
редактор відділу
літературознавства і критики,
АНАТОЛІЙ ПОГРІБНИЙ,
ІРИНА ПОДОЛЮК,
директор видавництва «Освіта»,
ГРИГОРІЙ СИВОКІНЬ,
ОЛЬГА СЛОНЬОВСЬКА,
ВАЛЕНТИНА СОБОЛЬ,
ОЛЕКСАНДР ТАРАНЕНКО,
ПЕТРО ХРОПКО,
АНАТОЛІЙ ШЕВЧЕНКО,
редактор відділу
літературознавства і критики,
НЕОНІЛА ШИНКАРУК

Редактори відділів:

методики мови —
ЛЮБОВ ДРОФАНЬ,
методики літератури —
РАЇСА ВІТРЕНКО,
мовознавства —
ТЕТЯНА НЕЛІНА,
Літературний редактор
ОЛЬГА МОСТЕПАН
Технічний редактор
ОЛЕНА ЧЕРСЬКА
Коректори
АНДРІЙ МАЙОРОВ,
ТЕТЯНА КОРНІЄНКО
Друкарка
РАЇСА ГРИНДЮК
Обкладинка художника
Олександра БИЧКА

Комп'ютерний набір — Тетяна Денисюк
Комп'ютерна верстка — Ігор Грабовський

КИЇВ, «ДЕМІУР»

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І КРИТИКА

- МОВЧАН РАЇСА — Український лірник
на американській землі (До 90-річчя Василя Барки) 2
СОБОЛЬ ВАЛЕНТИНА — Державницькі мотиви
у творчості Василя Пачовського 5
КАЧУРОВСЬКИЙ ІГОР — Англійська балада
як улюблений жанр романтиків 7

МОВОЗНАВСТВО

- СВІТЛАНА ЕРМОЛЕНКО — Творчість Олеса Гончара
і мовно-естетична культура сучасника 11
ЧАК ЄВГЕНІЯ — Мовний етикет: «Пане-товаришу!» 13

МЕТОДИКА. ДОСВІД. ПРОБЛЕМИ

- ГРУБА ТАМІЛА — Засвоєння синонімічних
форм на міжпредметній основі 17
ГЛАЗОВА ОЛЕКСАНДРА — Матеріали до уроків української
мови у 10 класі (II чверть) 20
КОМАРЕНКО НАДІЯ — Урок — казкова подорож 29
КОЗУБОВСЬКА ІРИНА, ТОВКАНЕЦЬ ГАННА — Особливості
спілкування з важковиховуваними дітьми 31
ВЕРБА ГРИГОРІЙ — Перечитуючи Сквороду 34
ЖИЛА СВІТЛАНА — «Він їх писав, як дихав...»
(Аналіз «Сибірських новел» Бориса Антоненка-Давидовича) 37
ШЕВЧЕНКО ОЛЬГА — Тестові завдання до теми
«Творчість Івана Франка» 39
БУРКАЛЕЦЬ НАТАЛІЯ — Історичне оповідання Богдана
Лепкого «Каяла» (До уроку з позакласного читання) 43

БІБЛІОТЕЧКА ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

- ХРОПКО ПЕТРО — Трагедія серця 48
ОЛЕСЬ ОЛЕКСАНДР — Поезії 50

РЕЦЕНЗІЇ

- КІРАЛЬ СИДІР — Гнідан Олена, Дем'янівська Людмила.
Володимир Винниченко — життя, діяльність, творчість:
Навчальний посібник для студентів-філологів 56
НЕДІЛЬКО ВСЕВОЛОД — Духовні криниці: Хрестоматія
для 10 класу середніх шкіл, ліцеїв, гімназій, коледжів 58

ХРОНІКА

- КНЯЗЕВ НАДІЯ — Українська мова: з минулого в майбутнє ... 59
Ухвала наукової конференції 61

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

- НОВАК ВАЛЕНТИНА — Перегук вершин,
або Максим Рильський про Тараса Шевченка 61
ПАЛІЄНКО МИКОЛА — Які ж бо люди в щедрості прекрасні! . 64

ПОЕТИЧНА АНТОЛОГІЯ «САМОЦВІТИ»

ХАРАСАЙЛО НАТАЛІЯ — Біль чужий мені болить

АНТОЛОГІЯ ОДНОГО ВІРША

- ЛЕСЬЄВ-ЛЕСЬ КОСТЯНТИН — Рідне слово 16
АНДРІЄНKOBA OKCANA — Не запізнись... 33
ПРОКОФ'ЄВ ІВАН — «З-за шибки...» 55

ВЕСЕЛИЙ «ЛОСКОТОН»

КОМАРЕНКО НАДІЯ — «Перлини» учнівської творчості 64

Передрук матеріалів «Дивослова» іншими виданнями — тільки з пи
мового дозволу редакції.

**ДУХОВНІ КРИНИЦІ: ХРЕСТОМАТІЯ ДЛЯ 10 КЛАСУ
СЕРЕДНІХ ШКІЛ, ЛІЦЕЇВ, ГІМНАЗІЙ, КОЛЕДЖІВ**
(Упор. Г.Семенюк, П.Хропка. — К.: Освіта, 1997. — Ч.1 — 448 с.;
Ч.2 — 544 с.)

У наші нелегкі часи, коли вся країна переживає величезні труднощі, в найскладнішій ситуації, як не дивно, опинилися саме ті сфери народного життя, які визначають його майбутнє: освіта й охорона здоров'я. А в освіті — знову-таки, ті навчальні предмети, від яких насамперед залежить формування характерів, духовного світу, високих моральних якостей — тобто світогляду молодого покоління. Це історія й література України. Проте саме викладання цих навчальних предметів необхідно поставити на нову основу, очистити від комуністичної фальші, подати правдиву й якомога повнішу картину всього історичного й літературного процесу, без будь-яких замовчувань та перекручень.

Це передбачає вироблення нових наукових підходів до вивчення літератури, нових методичних основ викладання її в школі, створення нових підручників, а також посібників для учнів і вчителів.

Деякі з таких навчальних книжок, незважаючи на вкрай несприятливі обставини, все ж побачили світ: підручники **Б.Степанишина** (9 кл.), **П.Хропка** (10 кл.), хрестоматії для 11-го класу **Лева Воловця** та **Олени Дунаєвої**, для цього ж класу **Олександра Непорожнього**.

Нещодавно з'явилася ще одна книжка, призначена учням та словесникам, — хрестоматія для 10-го класу «Духовні криниці», упорядкована **Григорієм Семенюком** та **Петром Хропком** (Духовні криниці. Хрестоматія для 10 класу середніх шкіл, ліцеїв, гімназій, коледжів. Частина перша. Українська література (70—90-ті роки XIX ст.); Частина друга. Українська література (Перша третина XX ст.). — К.: Освіта, 1997).

Слід одразу ж відзначити як позитивний факт, що вона складена відповідно до підручника одного з укладачів **Петра Хропка**. Вийшла у двох частинах. Це зручно для користування, на відміну від, скажімо, хрестоматії **Л.Воловця** та **О.Дунаєвої**, що являє собою грубезний том обсягом понад 60 друкованих аркушів.

Та головне, звичайно, не в цьому. Рецензована хрестоматія відзначається різноманітністю форм подачі матеріалу, старанним доббором літературознавчих статей про письменників та вміщених тут же їхніх творів. Причому до кожного розділу, присвяченого творчості певного письменника, подано 3—4 матеріа-

ли, написані літераторами й науковцями як минулих десятиліть, так і нашого часу. Серед них є чимало й відомих літературознавців з діаспори. Це, безумовно, заслуговує схвалення. Немає сухих, офіційних довідок про життя та творчість письменників, представлені різні погляди на особу і творчий доробок митців слова, емоційні спогади сучасників, критичні праці тощо. Такий підхід до творчості дає змогу глибше, повніше й об'єктивніше висвітлити її, побачити ті грані, що залишалися в затінку нашої, ще недавно заідеологізованої, критики та літературознавства, перекручувалися й фальсифікувалися. По-новому висвітлюються й самі постаті відомих діячів літератури, культури, суспільного й політичного життя, що, безумовно, прислужиться не тільки учням, а й учителям, бо ці матеріали нелегко відшукати навіть у бібліотеках чи на полицях книгарень.

Візьмомо для прикладу лише два розділи про творчість велетнів української літератури — **Михайла Коцюбинського** та **Лесі Українки**. Вступні замітки до них належать упорядникам хрестоматії — **П.Хропкові** («Європейськість Коцюбинського») та **Г.Семенюку** («Поетичний театр Лесі Українки»). Обидва автори висвітлюють малодосліджені аспекти творчості митців. До речі, зазначимо: більшість вступних заміток зроблено упорядниками. На нашу думку, це сприяло виробленню певного концептуального підходу як до вивчення творчості окремого письменника, так і до висвітлення літературного процесу загалом.

У дібраних упорядниками критичних статтях, авторами яких є здебільшого відомі критики, порушуються досить важливі проблеми творчості письменників, про які, коли й згадувалося в наших наукових дослідженнях, то лише побіжно. Висвітлити їх з достатньою глибиною в невеликих за обсягом замітках, певна річ, не можна, але це приверне увагу вчителя до білих плям в освоєнні певної теми і спонукає до роботи над їх заповненням.

Та повернемося до розділу про **Коцюбинського**. Крім статті **П.Хропка**, пропонуються ще два матеріали, які стосуються творчості письменника. Вони написані відомими його сучасниками: **Панасом Мирним** — «Над розкритою могилою славетного сина України **М.М.Коцюбинського**» та **Симоном Петлюрою** — «Пам'яті **Коцюбинського**». Наша ос-

вітянська громадськість мало ознайомлена з особою **Петлюри-літератора**. Додамо: ці статті є не просто скорботними промовами над могилою, а й літературознавчими есе, що висвітлюють важливі аспекти творчості письменника.

Так само й у розділі «**Леся Українка**». До статті **Г.Семенюка**, присвяченої поетиці драматичних творів **Лесі Українки**, додано праці **Франка** «**Леся Українка**» та **М.Драй-Хмари** «**Боярня**». Таке, бодай побіжно, висвітлення важливих аспектів творчості письменників, які введені до програми, дуже потрібне словесникам та учням. Хоч, гадаю, доцільно було б подати і спеціально написану сучасним критиком статтю про «**Боярню**», бо цей твір сьогодні має надто вже актуальне звучання.

Серед авторів матеріалів про творчість окремих письменників такі визначні постаті, як **Леся Українка** («**Ольга Кобилянська**», «**Писателі-русини на Буковині**»), **М.Возняк** («**Іван Франко в автобіографічних висловлюваннях**»), **О.Маковей** («**Павло Грабовський**»), замовчувані довгий час діячі науки та літератури **С.Єфремов**, **М.Грушевський**, науковець з діаспори **Ю.Лавріненко**. Щодо діаспори, на мій погляд, варто було б ширше використати літературознавчу спадщину українців із-за кордону, вмістити хоча б статтю **Є.Маланюка** «**Над могилою Максима Рильського**», цінну тим, що в ній глибоко та з розумінням і співчуттям розкриваються причини, які змусили великого **Гранослова**, та й чимало інших митців, славословити радянську владу, партію і «великого вождя всіх народів» — «пити кумис у ханському наметі XIII століття».

З-поміж багатьох серйозних статей варто відзначити як кращі насамперед уривок із ґрунтовної праці **Василя Стуса** про **Тичину** «**Феномен доби**. Сходження на **Голгофу слави**», ряд статей **О.Гончара** (про **Панаса Мирного**, **С.Васильченка**, **П.Тичину**, **М.Рильського**, **В.Сосюру**), а також праці **Д.Павличка**, **Є.Гуцала**, **Л.Дем'янівської**, **О.Гнідан**.

Із загального ряду добротних матеріалів «випадають» статті **Л.Стеценка** «**Драматургія М.П.Старицького**» та «**М.Л.Кропивницький**», взяті з восьмитомної «**Історії української літератури**». Написані вони давно і мають констатуючий, інформативний, а не аналітичний характер і навряд чи зацікавлять учнів.

До вміщених у «**Духовних криницях**» художніх текстів особливих зауважень немає. Видно, що автори намагалися задовольнити вимоги трьох варіантів програми, проте, звичайно, подати всі необхідні твори, зважаючи на обсяг хрестоматії, їм не вдалося — та це, мабуть, і не-

реально. Усе ж шкода, що в книжці немає, скажімо, поем «Неопалима купина» та «Жага» М.Рильського, без яких неможливо уявити масштабність творчості видатного поета, використати весь її могутній потенціал в естетичному розвитку і національному вихованні наших учнів, у створенні в них повноцінного уявлення про українську поезію двадцятого століття взагалі.

Невиправданам, як на мене, є те, що літературу двадцятих років розглядають (та це вже зауваження до авторів програм): поезія (та й то не повністю) вивчається в 10-му класі, отже, входить і до програми Інституту літератури НАН та підручника П.Хропка, проза ж, драматургія і частина поезії цього періоду перенесені до 11-го класу. Це ускладнює процес сприйняття учнями літературного процесу цієї доби. Мабуть, тут упорядникам хрестоматії варто було прийняти самостійне рішення на користь учнів і вчителя.

Незрозумілий також підхід до методичного апарату хрестоматії, який відіграв важливу роль у її практичному використанні. У другій частині він поданий, причому більшість запитань і завдань глибоко продумані, методично доцільні, такі, що вимагають від учнів вдумливого аналізу ідейно-художнього змісту вивчаного твору, а також знання

вміщених у хрестоматії додаткових матеріалів. Переконатися в цьому можна, розглянувши запитання й завдання, подані до розділів «Леся Українка», «Ольга Кобилянська», «Василь Стефаник» — та й до індичного апарату взагалі немає, що знижує корисність хрестоматії. При її перевиданні цю ваду необхідно усунути.

Наприкінці висловлю ще кілька думок щодо хрестоматії як жанру навчально-посібникової літератури. Мабуть, цей досить популярний тип шкільної книжки взагалі являє собою палатив. Уміщення скорочених варіантів творів або уривків їх, перекладів з великих за обсягом епічних полотен, виробляє в учнів переконання, що читати текст повністю зовсім не обов'язково. Так найчастіше й буває в практиці: скорочений варіант або уривки, матеріал підручника — і твір «опрацьовано», «засвоєно». А повна, цілісна картина його, глибина ідейно-художнього змісту залишаються таємницею за сімома печатками не тільки для учнів, а й для дорослих, оскільки виробляється думка: навіщо читати? — адже в школі вивчали... Внаслідок цього духовно окрадаються цілі покоління. І зростають вони, не знаючи повністю шедеврів нашої літератури — повістей Квітки-Осв-

нов'яненка, Нечуя-Левицького, Панааса Мирного, «Лісової пісні», «Боярині» та «Оргії» Лесі Українки, «Собору» Олеса Гончара, «Волині» У.Самчука і т.ін.

Де ж вихід? Думаю, що хрестоматії усе ж потрібні. Але в них мають бути вміщені тільки повні, без будь-яких скорочень художні твори — передусім поезія, оповідання, невеликі повісті та драми, а також додаткові літературознавчі, мемуарні матеріали, публіцистичні статті, епістолярія тощо (тут, звичайно, без скорочень не обійтись). Щодо великих програмових творів, то учні повинні читати їх обов'язково повністю. Розуміємо складнощі нинішнього становища — навіть підручник видрукувати нелегко. Але в майбутньому має ж колись нарешті відродитися «Шкільна бібліотека»! І ось саме в ній слід видати великі за обсягом твори. У такий спосіб треба забезпечити вчителів та учнів необхідною літературою.

Наразі ж повторимо: хрестоматія для 10-го класу, впорядкована П.Хропком та Г.Семенюком, є на даний час кращою серед видань подібного роду і добре прислужиться словесникам.

ВСЕВОЛОД НЕДІЛКО,
кандидат педагогічних наук,
м.Київ

ХРОНІКА

УКРАЇНСЬКА МОВА: З МИНУЛОГО В МАЙБУТНЄ

Таку назву мала наукова конференція, яку провів 26—27 лютого 1998 р. Інститут української мови НАН України спільно з Київською міською державною адміністрацією на відзначення 200-річчя виходу в світ «Енеїди» Івана Котляревського. Метою заходу було підсумувати розвиток української літературної мови з часу появи славетного твору Івана Котляревського. Конференцію відкрив директор Інституту української мови доктор філологічних наук, професор **О.Тараненко**. **Л.Блінда** прочитала допо-

відь голови Київської міської державної адміністрації **О.Омельченка**, з якої присутні дізналися про заходи державної адміністрації щодо впровадження української мови як державної в Україні, зокрема про започаткування серії «Бібліотека державного службовця» (15 тисяч посібників уже одержали службовці Києва і Севастополя) та безкоштовні курси вивчення української мови для мешканців столиці.

Першим на пленарному засіданні виступив директор Інституту української мови **О.Тараненко** з доповіддю «Українська мова в сучасній Україні», в якій схарактеризував сучасний стан української мови та перспективи її розвитку як державної. Доповідач підкреслив, що тепер розпочався якісно новий етап розвитку української мови. Її статус як державної активно реалізується у сферах публіцистичної мови, наукової термінології. Протягом минулого

року мовна політика набула широкого розмаху: при Президенті створено департамент із здійснення мовної політики, який провів уже немало корисних заходів, зокрема ініціював акцію «Передаймо нащадкам наш скарб — рідну мову». Проте, як наголосив **О.Тараненко**, під час впровадження в дію Закону «Про мови» були і недоліки, і прорахунки. Так, на думку директора Інституту української мови, ще не достатньо відпрацьований механізм реалізації цього закону, бо не передбачено конкретних заходів щодо реалізації його положень та відповідальність за їх порушення. Те, що планувалося в ньому на 3—5 років, не жаль, не виконано. У ряді інших законодавчих актів, скажімо, в Законі України «Про статус депутата», не йдеться про обов'язковість володіння державною мовою.

Нині відбуваються важливі процеси у самій структурі української мови. Українська мова, розбудовується, заповнює ніші, а разом з тим виникають і проблеми:

— активізуються норми правопису 20-х рр. і західного варіанта, я